

1.01
Prejeto 23. 7. 2001

UDK 262(497.4)"1941/1945"

France M. Dolinar*

Slovenska škofa in okupacija

IZVLEČEK

Razpad Habsburške monarhije in mešetarjenje zmagovalcev z njenim ozemljem po prvi svetovni vojni, so radikalno razkosali slovensko nacionalno ozemlje. Znotraj Kraljevine Jugoslavije so bili Slovenci podrejeni škofijama v Ljubljani (od 1930 jo je vodil dr. Gregorij Rožman) in v Mariboru (od leta 1933 jo je vodil dr. Ivan Jožef Tomažič). Oba škofa si pred grozečo vojno nista zatiskala oči, vendar nanjo nista bila pripravljena. Bolj kot značajske posebnosti obeh škofov, so različne razmere v posameznih delih okupirane domovine in različno ravnanje okupatorjev, pogojevali tudi različno ravnanje obeh škofov v času okupacije. V izrednih razmerah, ki jih je okupacija povzročila, pa sta oba škofa priznavala legitimnost okupacijske oblasti po načelu, da bi prišlo sicer v deželi do nevzdržne anarhije, ki bi ogrozila moralni in fizični obstoj slovenskega naroda.

Ključne besede: 2. svetovna vojna, Slovenija, okupacija, katoliška cerkev, škofija, uprava

ABSTRACT

THE SLOVENE BISHOPS AND THE OCCUPATION

As a result of the collapse of the Habsburg Empire and the bartering between the victor countries in the wake of the First World War, the Slovene ethnic territory was radically carved up. Within the Kingdom of Yugoslavia, the Slovene Roman Catholic Church consisted of two dioceses. The Diocese of Ljubljana was shepherded by Dr Gregorij Rožman from 1930 and the Diocese of Maribor by Dr Ivan Jožef Tomažič from 1933. The two bishops, whilst not ignoring the threat of the looming war, were unprepared for it. Their different conduct during the occupation of Slovenia was conditioned by the varying circumstances and treatment by the occupiers in the respective areas of their homeland rather than by differences in their character. Under the extreme conditions created by the occupation, both bishops recognised the legitimacy of the occupying regime, on the principle that any other attitude would provoke intolerable anarchy in the country, endangering both the moral and physical existence of the Slovene people.

Key words: Second World War, Slovenia, occupation, Roman Catholic Church, diocese, administration

* Dr., redni profesor, Arhiv Republike Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1, e-mail: France.Dolinar@gov.si

Na prvi strani ljubljanskega škofijskega lista je škof Gregorij Rožman v sporočilu z naslovom *Pomembni zgodovinski dogodki* 31. julija 1941 zapisal: "Odkar je izšla zadnja številka Škofijskega lista,¹ je ljubljanska škofija doživela več sprememb kot prej v vsem stoletju. Na cvetno nedeljo, 6. aprila, se je vnela vojska med Italijo in Nemčijo na eni strani in Jugoslavijo na drugi strani. Na veliki petek, 11. aprila, so italijanske čete mirno zasedle del škofije in mesto Ljubljano, dočim so vso Gorenjsko in del Dolenjske ob Savi zasedle nemške oborožene sile."² To je bilo že drugo nasilno razkosanje ljubljanske škofije v dvajsetem stoletju. V omenjenem sporočilu je namreč škof Rožman prezrl trajno izgubo zahodnega dela ljubljanske škofije, ki je z novimi državnimi mejami po prvi svetovni vojni prešel v Italijo.

Razpad Habsburške monarhije in mešetarjenja zmagovalcev z njenim ozemljem po prvi svetovni vojni, so radikalno razkosali slovensko nacionalno ozemlje in obenem boleče zarezali tudi v njegovo cerkvenoupravno ureditev. Goriška in tržaška škofija sta prišli v celoti pod Italijo, od ljubljanske škofije pa 71 župnij dekanij Postojna, Idrija, Vipava in Trnovo - Ilirska Bistrica. Slednja je bila leta 1925 dodeljena novoustanovljeni reški škofiji. Beneški Slovenci so bili vključeni v videmsko škofijo, ki je prevzela tudi nekdanjo ljubljansko župnijo Bela peč (Fusine in Valromana). Ljubljanski škof pa je od goriškega prejel v upravo duhovnijo Davča in od krškega župniji na Jezerskem (sv. Ožbolt in sv. Andrej v Ravnem). Presenetljivo je, da je Sveti sedež ljubljansko škofijo šele leta 1933 izločil iz goriške metropolije in jo neposredno podredil Rimu. Presenetljivo zato, ker je bila lavantinska škofija že leta 1924 izločena iz salzburške metropolije in neposredno podrejena Svetemu sedežu. Škofa obeh škofij pa vse od leta 1918 nista mogla vzdrževati rednih stikov s svojima metropolitoma. O razlogih za tako dolgo oklevanje s strani Svetega sedeža ta trenutek lahko le še ugibamo. Nerealistično ocenjevanje političnih razmer po prvi svetovni vojni dokazuje predlog dela jugoslovanskih škofov, da se v goriško metropolijo znotraj jugoslovanskih meja kot sufraganske pridružijo ljubljanska, lavantinska in celovška škofija.

Del koroških Slovencev je po prvi svetovni vojni ostal v krški (celovski) in štajerskih v sekovski (graški) škofiji, obe z večinskim nemškim prebivalstvom. Porabski Slovenci pa so bili razdeljeni med avstrijsko škofijo Železno (Eisenstadt) in madžarsko škofijo Sombotelj (Szombathely). Vsi ti Slovenci so bili v času okupacije državljani držav, ki so napadle Jugoslavijo, zato je bil njihov pravni status drugačen od tistega, ki je po napadu na Jugoslavijo leta 1941 doletel Slovence v takratni Dravski banovini Kraljevine Jugoslavije.

Tako okrnjena *ljubljska škofija* je ob začetku vojne merila 8411 km² in je štela 521.571 katoličanov. Cerkvena statistika³ je vodila še 3783 "drugovercev", med katerimi so posebej navedeni pravoslavni, protestanti, starokatoličani, muslimani in judje. Škofija je bila razdeljena na 18 dekanij in 273 župnij, 8 ekspozitur in 217 kaplanij. V njej je delovalo 517 škofijskih in 163 redovnih duhovnikov,⁴ devet moških⁵

¹ Škofijski list, št. 2-3, 8. 3. 1941.

² Ljubljanski škofijski list (dalje: LŠL). Pomembni zgodovinski dogodki, št. 4-6, 31. 7. 1941, str. 35.

³ Letopis ljubljanske škofije za leto 1935. Ljubljana 1935, 284-285.

⁴ Statistika navaja 416 dušnih pastirjev, 79 duhovnikov v drugih službah (profesorji na Teološki fakulteti, kateheti po šolah, duhovniki v upravnih službah), 60 duhovnikov je bilo v pokoju, 22 duhovnikov pa je bilo iz drugih škofij. Ker je na ozemlju škofije delovalo še 163 redovnih duhovnikov,

in enajst ženskih redov.⁶

Lavantinska škofija s sedežem v Mariboru pa se je po prvi svetovni vojni povečala. Njeno ozemlje je merilo 5916 km² in je štela 530.469 katoliških prebivalcev. S priključenim ozemljem v izmeri 1482 km² in 94.038 prebivalci je bila škofija razdeljena na 28 dekanij, 256 župnij, 227 kaplanij in štiri ekspoziture.⁷ Z novimi jugoslovanskimi mejami so bile namreč mariborskemu škofu dodeljene v upravo 3 župnije in dve kaplaniji iz sekovske (graške) škofije;⁸ štiri župnije dekanije Dravograd,⁹ ter devet župnij in sedem kaplanij v mežiški dolini¹⁰ iz krške (celovške) škofije in 18 župnij ter 12 kaplanij v dekanijah Lendava¹¹ in Murska Sobota¹² iz somboteljske škofije. V njej je delovalo 566 škofijskih in 108 redovnih duhovnikov, osem moških¹³ in osem ženskih redovnih skupnosti.¹⁴

Do v konkordatu načrtovane ustanovitve slovenske cerkvene pokrajine z metropolitom v Ljubljani in sufraganom v Mariboru zaradi znanega nasprotovanja srbske pravoslavne Cerkve ni prišlo.¹⁵ V cerkvenoupravnem pogledu je bila

je na začetku druge svetovne vojne na ozemlju ljubljanske škofije skupaj živelo 756 duhovnikov.

⁶ *Cisterijani* (Stična, Ljubljana), *kartuzijani* (Pleterje), *frančiškani* (Ljubljana, Kamnik, Novo mesto, Brezje, Vič, Nova Štifta, Spodnja Šiška, Rocno), *kapucini* (Škofja Loka, Krško), *križniki* (Ljubljana, in na župnijah Črnomelj, Metlika, Podzemelj, Semič, Vinica), *jezuiti* (Ljubljana), *usmiljeni bratje* (Novo mesto, Kamnik), *salezijanci* (Rakovnik, Kodeljevo, Radna), *lazaristi* (Ljubljana, Groblje, Radeče).

⁷ *Karmeličanke* (Selo pri Ljubljani), *uršulinke* (Ljubljana, Mekinje, Škofja Loka), *mariborske šolske sestre* (Ljubljana: Marijanišče, bogoslovno semenišče; Repnje, Št. Vid nad Ljubljano, Škofja Loka, Tržič: dekliški dom, sirotišče in zavetišče; Kranj, Gospodinjska šola v Zgornji Šiški, Mala Loka na Dolenjskem, Domžale), *graške šolske sestre* (Golnik), *uboge šolske sestre de Notre Dame* (Ljubljana, Novo mesto, Šentjernej), *usmiljene sestre sv. Križa* (Ljubljana: Josefínium, zavetišče za onemogle; Mala Loka pri Ihanu), *frančiškanske Marijine misijonarke* (Ljubljana), *sestre križniškega reda* (Metlika), *družba usmiljenih sester sv. Vincencija Pavelskega* (Radeče pri Zidanem mostu, Begunje, Kočevje, Krško, Mengeš, Ljubljana: hiralnica sv. Jožefa, invalidski dom, sanatorij Leonišče, sirotišče Lichtenthurm, Marijin dom, mladinski dom, otroška bolnica, splošna bolnica, bolnica za duševne bolezni, bolnica za ženske bolezni, zavetišče Vič umobolnica na Studencu pri Ljubljani; Novo mesto, Sostro), *zagrebške usmiljenke* (Kamnik, zavod sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano), *družba Marijinih sester od čudodelne svetinje - bolniške sestre sv. Vincencija Pavelskega* (Ljubljana, Smartno ob Savi, Zagorje).

⁸ Tako povečana škofija je torej merila 7.398 km² in štela 624.507 katoliških prebivalcev, vendar je bilo priključeno ozemlje mariborskemu škofu dodeljeno le v upravo in formalno pravno še ni bilo priključeno mariborski škofiji kot njen sestavni del. Šematizem neposredno sveti Stolici podrejene lavantinske knezoškofije za leto 1937. Maribor 1937, 224-225.

⁹ Apače, del cmureške župnije, Kapla in del župnije Sveti Duh na Ostrem vrhu.

¹⁰ Dravograd, Črneče, Libeliče, Ojstrica.

¹¹ Prevalje, Črna, Sv. Daniel nad Prevaljami, Guštajn, Javorje, Koprivna, Kotlje, Mežica, Stroja.

¹² Lendava z ekspozituro na Hotizi, Beltinci, Bogojina, Črenšovci, Dobrovnik, Tunišče z ekspozituro v Veliki Polani.

¹³ Murska Sobota, Cankova, Gornja Lendava, Sv. Trojica v Gornjih Petrovcih (Nedela), Sv. Jurij v Prekmurju, Kančovci, Markovci, Martjanci, Pečarovci, Pertočica, Tišina, Veliki Dolenci.

¹⁴ *Frančiškani* (Brezice, Nazarje, Maribor, Sv. Trojica v Slovenskih goricah), *jezuiti* (Maribor), *kapucini* (Celje, Maribor, Ptuj), *lazaristi* (Celje), *minoriti* (Ptuj), *salezijanci* (Verzej, Kapela - Radenci, Murska Sobota), *trapisti* (Rajhenburg), *usmiljeni bratje* (Vrbje pri Žalcu).

¹⁵ *Križniški red* (Ormož, Muretinci, Velika nedelja), *Marijine sestre od čudodelne svetinje* (Maribor tri postojanke, Trbovlje), *mariborske šolske sestre* (Maribor: materna hiša, bogoslovno semenišče, kolonija, dijaško semenišče, Melje, mestna oskrbnišnica; Kamnica, Celje, Medlog pri Celju, Ptuj: minoritski konvikt, dijaški dom; Obrež pri Središču ob Dravi, Svečina, Topolšica), *graške šolske sestre* (Apače, Črnci pri Apačah, Lendava, Sv. Peter pri Mariboru, Sevnica, Turnišče, Žižki), *šolske sestre Naše gospe Notre Dame* (Dobrna), *usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega* (Brezice, Novo Celje, Celje: javna bolnica, ljudska kuhinja; Črna, Slovenske Konjice, Maribor: splošna bolnica, porodnišnica; Ptuj, Slovenj Gradec, Trbovlje, Vojnik, Hrastnik), *usmiljenke sv. Križa* (Murska Sobota: bolnica, dom dijakinj, zdravstveni dom), *katehistinje E.K.* (Betnava pri Mariboru).

¹⁶ France M. Dolinar: Cerkevna uprava in Slovenci. V: Slovenija 1848-1998: Iskanje lastne poti, Ljubljana 1998, str. 212, op. 54; Rado Kušej: Ustava in verska ravnopravnost. Ljubljana 1937, str. 10-11; Sima Simič: Jugoslavija i Vatikan. Zagreb 1939, str. 147-148; Ivan Mužič: Katolička Crkva u

takratna Dravska banovina v Jugoslaviji pred začetkom druge svetovne vojne razdeljena na dve škofiji: ljubljansko je od leta 1930 vodil dr. Gregorij Rožman (pomožni 1929, rezidencialni 1930-1959, od leta 1945 bival v tujini),¹⁶ mariborsko pa od leta 1933 dr. Ivan Jožef Tomažič (pomožni 1928, rezidencialni 1933-1949).¹⁷

Oba škofa si *pred grozečo vojno*, ki se je od Hitlerjevega napada na Poljsko 1. septembra 1939 hitro širila po Evropi, nista zatiskala oči. *Škof Rožman* je o tej nevarnosti večkrat pisal, duhovnikom in vernikom priporočal molitev za mir in se v začetku leta 1941 celo zaobljubil, da bodo v Ljubljani postavili cerkev, posvečeno Mariji, Kraljici miru, "če nas Bog po Marijini priprošnji obvaruje grozot vojske in nam ohrani mir."¹⁸ Svojo osebno stisko je škof Rožman jasno izrazil v uvodu v postno pastirsko pismo o verski samovzgoji z dne 4. februarja 1941. Takole pravi: "Nov red' se napoveduje. V listih lahko berete, po radiju v vseh jezikih lahko slišite napovedi, da bo sad vojske, ki zdaj divja, nov red v vsej Evropi, da, na vsem svetu. Kakšen bo ta novi red, še ne vemo. Ugibamo samo in se vprašujemo: Ali bo pravičnejši? Tak, ki bo slehernemu človeku prinesel vse pravice, ki mu po božji postavi gredo? Ali bo upošteval božje zapovedi? Ali pa bo morda brez Boga ali celo proti Bogu in bo trši kakor je sedanji red? Ali bo svobodnejši od sedanjega? Ali pa bo svobodo oseb in narodov še bolj omejil in utesnil? Nihče točnega odgovora na ta vprašanja ne da. Pač pa trdijo, da bo novi red gotovo boljši. A kaj pomeni to, ko vsak z besedo 'boljši' kaj drugega misli in je v ljudskih glavah toliko 'boljših' redov, kolikor je različnih mnenj in naziranj."¹⁹

Navedeni odlomek daje slutiti škofovo kritiko obstoječih socialnih razmer v domovini, obenem pa odseva njegov utemeljeni strah pred "novim redom", ki ga je z orožjem v roki prinašal nemški vojaški škorenj. Rožman je namreč dobro poznal razmere, v katerih se je znašla Poljska po nemški zasedbi. Osmega marca je v pismu duhovnikom zapisal: "Zdi se, da nas vojska kot ognjen pas vedno bolj in vedno bliže obdaja. V bodoče bomo morali še več moliti, da nas usmiljeni Bog obvaruje vojske, ki bi uničevala naše domove, ubijala naša življenja in nam odvzela svobodo, ki je tako velik dar božji."²⁰ In ko je vihar vojne končno zajel tudi slovenske dežele, je škof Rožman alternativo Hitlerjevemu "novemu redu" v Evropi videl v viziji novega reda, kot ga je opredelil papež Pij XII. v svojem radijskem nagovoru na sveti večer leta 1941 in ga je škof Rožman objavil v Ljubljanskem škofijskem listu 31. decembra. Edino zdravilo za rešitev iz sedanjih stisk, pravi papež, je verskonravna obnova. Osnova novega reda je lahko le nravni zakon, temelji tega reda pa so pravice malih narodov do njihove politične svobode, do nedotakljivosti njihovega ozemlja, do zaščite njihovega gospodarskega razvoja, dalje pravica narodnih manjšin do njihovih kulturnih in jezikovnih posebnosti ter pravična razdelitev zemeljskega bogastva. Mir lahko zajamči le

Kraljevini Jugoslaviji. Politički i pravni aspekti konkordata izmedju Svete stolice i Kraljevine Jugoslavije (Biblioteca Crkve u svijetu). Split 1978, str. 185-195.

¹⁶ Jakob Kolarič: Škof Rožman: Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa, 3. deli. Celovec 1967-1977; Tamara Griesser Pečar - France M. Dolinar: Rožmanov proces. Ljubljana 1996 (dalje: Griesser-Pečar, Dolinar, Rožmanov proces).

¹⁷ Škof Ivan Jožef Tomažič (1876-1949): Ob 120-letnici rojstva. Maribor 1996; Anton Ožinger: Ivan Jožef Tomažič, lavantinski škof v Mariboru (1933-1949). V: Znamenje, 1997, št. 1-2, str. 1-84.

¹⁸ LŠL, 8. 3. 1941, št. 2-3, str. 19.

¹⁹ LŠL, 5. 2. 1941, št. 1, str. 1.

²⁰ LŠL, 8. 3. 1941, št. 2-3, str. 19.

iskreno izpolnjevanje mednarodnih pogodb. Vse potrebne popravke in spremembe je mogoče uveljaviti le po načelih prava in pravčnosti. Nova ureditev, ki sloni na moralnih načelih pa mora zagotoviti tudi svobodo Cerkve in ji omogočiti nemoteno delovanje.²¹ Ta papežev govor je postal na neki način programsko izhodišče celotnega Rožmanovega delovanja med drugo svetovno vojno.

Vojni se v postnem pastirskem pismu za leto 1941 ni mogel izogniti tudi lavantinski škof *Ivan Jožef Tomažič*. Pismo je datirano 11. februarja 1941 in je izšlo v zadnji tiskani številki Oglasnika lavantinske škofije. "Okrog nas divja v tolikih državah boj in vojna," je zapisal škof Tomažič v svojem pastirskem pismu, in nadaljuje: "Razdejanja, izgube na človeških življenjih in ljudskem imetju, grozote trpljenja in bolečin so strašne, nepopisne. Mi smo doslej srečno hodili mimo grozeče nevarnosti. Dasi so nastopili težki dnevi draginje, brezposelnosti, nesigurnosti: vendar so naši domovi še celi in neporušeni, družine neraztrgane, življenje kolikor toliko znosno. Bog bodi za to zahvaljen, hvaležni pa moramo biti tudi modremu vodstvu naše države."²² V svojem pastirskem pismu škof Tomažič ne razmišlja o vprašljivosti "novega reda", ki ga je Hitler poskušal z vojaško močjo vsiliti Evropi. Vernike le vzpodbuja h goreči molitvi, da "usmiljeni Bog še nadalje obvaruje našo drago domovino biča vojne, drugim narodom in državam pa naj nakloni čimprej blagodat miru."²³

Zlu prihajajoče vojne sta se oba škofa zoperstavila zgolj s pozivi k intenzivnejši molitvi za mir, nista pa razmišljala o konkretnem ravnanju v primeru, če bo do vojne vendarle prišlo. Ta ju je namreč našla popolnoma nepripravljena.

Nemci so v Maribor vkorakali 8. aprila 1941 in do 11. aprila zasedli celotno Štajersko, Gorenjsko in Zasavje na levem bregu Save. Italijanske čete pa so v Ljubljano vkorakale na veliki petek, 11. aprila 1941 in zasedle še celotno Dolenjsko. Škofa sta bila tako rekoč čez noč soočena s položajem, na katerega nista bila pripravljena in s katerim, kljub nedvoumnim znakom, da se Jugoslavija vojni ne bo mogla izogniti, nista resno računala. Bolj kot značajske posebnosti obeh škofov so različne razmere v posameznih delih okupirane domovine in različno ravnanje okupatorjev pogojevali tudi različno ravnanje obeh škofov v času okupacije. V izrednih razmerah, ki jih je okupacija povzročila, pa sta oba škofa priznavala legitimnost okupacijske oblasti po načelu, da bi sicer prišlo v deželi do nevzdržne anarhije, ki bi ogrozila moralni in fizični obstoj slovenskega naroda.

V začetku druge svetovne vojne je bilo versko, cerkveno in kulturno življenje v obeh škofijah, vsaj na zunaj, izredno pestro in razgibano. V duhu papeževe okrožnice *Divini Redemptoris* (Pij XI. leta 1937) je bilo izrazito protikomunistično usmerjeno. Bilo pa je tudi vse preveč "aktivistično" in premalo duhovno poglobljeno, preveč je stremelo za blestečimi zunanji manifestacijami in premalo gradilo notranje temelje pristnega "bibličnega" krščanstva. Na to je, žal prepozno, opozoril škof Rožman svoje duhovnike v znanem pastirskem pismu z dne 24. oktobra 1941.²⁴ Vrsta bratovščin, Marijinih družb in kongregacij naj bi skrbela za duhovno prenovo vernikov po župnijah, Katoliška akcija, ki je od leta 1936

²¹ LŠL, 31. 12. 1941, št. 9-12, str. 63-71.

²² Oglasnik lavantinske škofije, št. 465, II./1941, str. 18.

²³ Oglasnik, str. 19.

²⁴ Griesser-Pečar, Dolinar, Rožmanov proces, str. 225-226.

delovala po enotnih pravilih za vso Slovenijo,²⁵ pa je ustvarjala politično in kulturno elito med katoliškimi Slovenci. Žal pa je prav ta, napačno pojmovana in deloma tudi na-

pačno usmerjana elita, povzročila najhujši razdor v katoliškem taboru neposredno pred in tudi med drugo svetovno vojno.

Nemški okupator je bil slovenstvu in katolištvu odkrito sovražno razpoložen. V želji, da bi čimprej germaniziral okupirana ozemlja v Sloveniji, se je najprej znesel nad tistimi sloji, ki so narodu pomagali ohranjati njegovo narodno in kulturno identiteto. Med njimi so bili na prvem mestu ravno slovenski duhovniki. Brutalnost nemškega okupatorja do vsega, kar je bilo katoliško, in še zlasti do duhovnikov, je oba slovenska škofa presenetila. Na njune proteste se predstavniki nemških okupacijskih oblasti niso ozirali. Stanje v mariborski škofiji v času nemške okupacije je podrobno opisal Miloš Rybar,²⁶ v svoji razpravi Nacistični ukrepi zoper duhovščino lavantinske škofije 1941-1945,²⁶ razmere na celotnem od Nemcev okupiranem slovenskem prostoru bivše Kraljevine Jugoslavije pa že 18. maja 1941 popisal dr. Marko Natlačen v spomenici z naslovom Tragedija slovenskega naroda in jo 9. junija 1941 predal papežu Piju XII. v Rimu. Spomenico je v Ameriki že leta 1942 objavil p. Kazimir Zakrajšek.²⁷ Nepodpisani avtor pripomb k spomenici, po vsej verjetnosti p. Kazimir Zakrajšek, meni, da bi lahko bil pravi avtor spomenice prof. dr. Lambert Ehrlich. P. Kazimir Zakrajšek je namreč zapisal, da je spomenico le prevedel iz nemščine v slovenščino, da jo je poslal dr. Mihi Kreku v London ter da je z njo seznanil State Department v Washingtonu, uredništvo tednika Amerika, ki je poleg World-Telegrama na podlagi te spomenice večkrat poročala o razmerah v Sloveniji.²⁸ Rokopis je nastal proti koncu maja leta 1941, zato podatki o ravnanju Nemcev na zasedenem ozemlju še niso popolni, navaja pa nekaj, v dosedaj objavljeni literaturi neznanih pretresljivih podrobnosti okupatorjevega nasilja nad ljudmi, ki jih je določil za izselitev.

Župnije, ki jih je *lavantinski škof* po prvi svetovni vojni dobil v upravo od celovškega, graškega in somboteljskega škofa, so v vojnem času ponovno prevzeli v upravo škofje matičnih škofij. Od prvega dne okupacije so Nemci začeli sistematično zapirati in izganjati slovenske duhovnike. Škof Tomažič je pisni protest proti nemškemu ravnanju 19. aprila 1941 osebno odnesel šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Siegfriedu Uiberreiterju in ga prosil, naj zaprte duhovnike lavantinske škofije čimprej izpustijo, da bodo mogli nemoteno opravljati svoje dušnopastirsko delo. Uiberreiter je bil do škofa aroganten in žaljiv. Na škofovo prošnjo se ni oziral. Brez učinka so bile tudi škofove vloge z dne 26. in 30. aprila ter 26. maja 1941, kakor tudi ponovni obisk pri Uiberreiterju v isti zadevi 30. aprila in 31. maja, ter obiski pri policijskem pooblaščenca dr. Pfrimerju in zveznem vodji Heimatbunda Steindlu. Da bi mogli ostati med svojimi ljudmi, je

²⁵ LŠL, 20. 10. 1936, št. 8-9, str. 109-115.

²⁶ Z Miloš Rybar,': Nacistični ukrepi zoper duhovščino lavantinske škofije 1941-1945. V: Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije 1228-1978, Maribor 1978, (dalje: Rybar,': Nacistični ukrepi) str. 44-102.

²⁷ O.F.M. Kazimir Zakrajšek: Ko smo šli skozi morje bridkosti. Washington D.C. 1942, str. 185-203. Dr. Borisu Mlakarju se zahvaljujem za podatek o objavi spomenice. Izvod tipkopisa hrani tudi Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Avtor spomenice ni naveden.

²⁸ Nadškofijski arhiv Ljubljana, Zapuščine duhovnikov, fasc. 110 b (Ehrlich).

škof Tomažič duhovnikom celo priporočil, naj se vpišejo v Heimatbund in 10. junija 1941 tudi sam vložil prijavo za sprejem vanj. Vendar Nemci škofovih poskusov za zaščito slovenskih duhovnikov niso jemali resno, na škofovo vlogo pa so negativno odgovorili šele 27. februarja 1942.²⁹ Večina lavantinskih duhovnikov je bila izgnana na Hrvaško (209), enajst v Bosno in enajst v Srbijo.³⁰ Po posredovanju ljubljanskega škofa Rožmana, se je do kapitulacije Italije v t.i. Ljubljansko pokrajino lahko naselilo 95 duhovnikov lavantinske škofije.³¹

Stanje v škofiji je postajalo vedno težje. Od 570 svetnih in redovnih duhovnikov lavantinske škofije je proti koncu leta 1941 ostalo v škofiji le še 87 duhovnikov, od katerih je bilo 27 že upokojenih. V stiski se je škof Tomažič po dolgem oklevanju za pomoč obrnil na graškega škofa, ki mu je najprej poslal v pomoč dvanajst duhovnikov. Do leta 1943 se je njihovo število sicer povečalo na 64, vendar ni niti približno moglo zadostiti duhovnim potrebam vernikov lavantinske škofije. Razen tega duhovniki dušnopastirskih opravil niso smeli opravljati v slovenščini, nemški okupator pa je skrbno pazil, da ne bi prihajalo do kršitev njegovih zahtev.

Vendar se Nemci niso zadovoljili samo z izgonom slovenskih duhovnikov, ampak so si prisvojili tudi posest škofije, razpuščenih samostanov in posameznih župnij. V Mariboru so Nemci takoj po prihodu zasegli hišo stolnega kapitlja, škofijsko bogoslovno in malo semenišče, stavbo visoke bogoslovne šole in škofijsko posestvo Betnava pri Mariboru. Prav tako so na celotnem ozemlju škofije zaplenili vse samostane in redovne hiše z vsem premoženjem vred.³² Oskrunjenih je bilo tudi več cerkva. Nemški in madžarski okupator sta dala škofu jasno vedeti, da ni njun sogovornik med vojno.

Bistveno drugačni so bili v začetku okupacije *problemi ljubljanskega škofa*. Za razliko od lavantinske škofije, ki je v svojem jedru tudi v času okupacije ostala teritorialno enotna, čeprav jo je pestilo hudo pomanjkanje duhovnikov, je bila ljubljanska škofija prepolovljena. Večji del škofije je prišel *pod Nemce*, ki so na Gorenjskem in v Zasavju izvajali do Cerkve in duhovnikov enako politiko kot na južnem Štajerskem. Na nemškem zasedbenem področju je po poročilu, ki ga je škof Rožman napisal poleti 1941, ostalo 142 župnij in 275 duhovnikov. Od teh je bilo 152 zaprtih v zaporih ženske kaznilnice v Begunjah, v Šentvidu nad Ljubljano, v Krškem, v Mengšu, v Komendi, v Celju in v Rajhenburgu. Iz zasedenega ozemlja je bilo takoj pregnanih 66 duhovnikov, število izgnancev pa se je nenehno povečevalo. Duhovnik Anton Jemec je že v začetku vojne v zaporu v Mengšu umrl. Na celotnem, od Nemcev okupiranem ozemlju je v letu 1941 ostalo le še 24 duhovnikov, pa še od teh je bilo deset upokojenih. Podobno kot iz Štajerske so Nemci tudi iz Gorenjske in iz Zasavja izgnali vse redovnike in redovnice ter zasegli njihovo posest.³³ Zasegli pa

²⁹ Miloš Rybar, 'Škof Tomažič med drugo svetovno vojno; V: Škof Ivan Jožef Tomažič (1876-1949). Maribor 1996, 63; isti, Nacistični ukrepi, str. 69.

³⁰ Rybar, 'Nacistični ukrepi, str. 58.

³¹ Šematizem ljubljanske škofije za leto 1944. Ljubljana 1944, str. 113-115. Zanimivo je, da te številke pregledi izgnanih duhovnikov lavantinske škofije navadno ne navajajo.

³² Nemci so pregnali naslednje redovne skupnosti in zasegli njihovo posest: *frančiškani* (Maribor, Sv. Trojica v Slovenskih Goricah, Brežice, Nazarje), *kapucini* (Celje, Maribor, Ptuj), *minoriti* (Ptuj), *jezuiti* (Maribor), *lazaristi* (Celje), *salezijanci* (Celje), *šolske sestre* (Maribor, Celje, Slovenska Bistrica, Kamnica).

³³ Redovne hiše so morali zapustiti frančiškani iz Kamnika, Brezij in Rocnega; kapucini iz Škofje Loke in Krškega; lazaristi iz Grobelj in Radeč; uršulinke iz Škofje Loke in Mekinj, noterdamke iz Bleda, Žirov in Jesenic; zagrebške usmiljenke iz Škofovih zavodov v Šentvidu in Kamnika; ter pariške

so tudi celotno premoženje ljubljanske škofije v Gornjem Gradu, Goričanah, celoten verski sklad in Škofove zavode v Šentvidu nad Ljubljano.³⁴ Ker je ljubljanski škof bival na italijanskem zasedbenem ozemlju, mu je bil onemogočen sleherni stik z delom škofije, ki je prišel pod Nemce. Prav tako pa tudi sleherni stik z nemškim okupatorjem, ki bi mu edini lahko omogočil neposredno povezavo s celovškim škofom, da bi ga Rožman, podobno kot Tomažič graškega, prosil za duhovnike, ki bi delovali na Gorenjskem. Svojo prošnjo celovškemu škofu je Rožman lahko posredoval šele veliko kasneje prek Državnega tajništva v Vatikanu.

Popolnoma drugačne so bile razmere *na italijanskem* zasedbenem ozemlju ljubljanske škofije. V t.i. Ljubljanski pokrajini, ki so jo Italijani 3. maja 1941 protipravno priključili italijanskemu kraljestvu, je ostalo 134 župnij ljubljanske škofije ter 204 škofijski duhovniki. Vsi duhovniki in redovniki so z redkimi izjemami smeli ostati na svojih službenih mestih. Velika Rožmanova skrb neposredno po dvojni zasedbi njegove škofije je bila, omogočiti čim večjemu številu duhovnikov z nemškega zasedbenega ozemlja naselitev na ozemlju Ljubljanske pokrajine. Italijani so se namreč v tem času predstavljali kot Cerkvi naklonjeni katoličani, ki bodo spoštovali kulturno avtonomijo Slovencev in omogočili tudi Cerkvi nemoteno dušnopastirsko delovanje na zasedenem ozemlju. Večina duhovnikov, ki so prebežali v Ljubljansko pokrajino, je bila brez ustreznih dokumentov, škofija pa se je znašla v perečem gospodarskem položaju. Skoraj celotna posest ljubljanske škofije je ostala na nemškem zasedbenem ozemlju in so jo Nemci (kot smo videli) zasegli že prve dni vojne. Tako je škofija ostala brez dohodkov za vzdrževanje škofijske gimnazije, ki se je morala takoj po nemški zasedbi v nekaj urah iz Šentvida preseliti v mesto; ostala je brez sredstev za vzdrževanje bogoslovja in brez sredstev za pomoč beguncem. V času vojne je namreč na ozemlju Ljubljanske pokrajine bivalo 905 duhovnikov za 134 župnij. Ta presežek duhovnikov je za škofa in za duhovnike predstavljal hud problem namestitve in oskrbe. To je bilo mogoče zagotoviti le s primerno zaposlitvijo. Ustrezna dovoljenja za bivanje, namestitev in oskrbo pa je lahko dala le italijanska okupacijska oblast. Škof Rožman se je tako že takoj prve dni okupacije znašel v kočljivem položaju. Vsi stiki z inozemstvom, vključno z Vatikanom, so bili pretrgani. Italijani pa v prvih dneh zasedbe na Rožmanove pisne vloge preprosto niso odgovarjali. To je primoralo škofa Rožmana, da je po nasvetu svojih svetovalcev 20. aprila 1941 obiskal fašističnega visokega komisarja Emilija Graziolija in da je 3. maja 1941 pozdravil kraljevi ukaz o priključitvi Ljubljanske pokrajine Italiji.³⁵ Od prvega trenutka okupacije je bil namreč škof Rožman neke vrste "advokat" vseh, ki so se zaradi vojne znašli v stiski. Osebo pri visokem komisarju v Ljubljani, preko Državnega tajništva v Vatikanu pa tudi pri najvišjih fašističnih oblasteh v Rimu je škof Rožman posredoval za preganjane duhovnike in bogoslovce, za zapornike in obsojence, za internirance in izgnance ter za Jude, ki so bili izgnani iz Hrvaške. Žal ni imel vedno srečne roke, vendar svojega posredovanja ni odrekel nikomur. To so Italijani kmalu ugotovili in temu primerno tudi "reševali" njegove prošnje. Za ljudi v stiski je škof Rožman zbiral tudi pomoč in se zanjo uspešno obrnil celo na ameriške škofo.

V tem času škof Rožman še ni poznal podrobnosti načrta oboroženega upora

usmiljenke iz Loke pri Zidanem mostu in Begunj.

³⁴ Griesser-Pečar, Dolinar, Rožmanov proces, str. 209-210.

³⁵ LŠL, 31. 7. 1941, št. 4-6, str. 35; Griesser-Pečar, Dolinar, Rožmanov proces, str. 212-218.

proti okupatorju, ki je bil po zamislih komunistične partije neločljivo povezan z revolucionarnim prevzemom oblasti po vojni. Zavedal pa se je komunistične nevarnosti, ki so jo še stopnjevala poročila iz sovjetske Rusije. Protikomunistično stališče je bilo jasno opredeljeno v uradnih cerkvenih dokumentih pred drugo svetovno vojno, za ljubljansko škofijo še posebej v Zakoniku³⁶ in Pastoralnih inštrukcijah iz leta 1940.³⁷ Vendar nasprotovanje oboroženemu uporju proti okupatorju, v tem sta si bila oba slovenska škofa edina, v začetku ni bilo utemeljeno prvenstveno v nasprotovanju komunizmu. Škofa Tomažič in Rožman še posebej, sta svoji stališči utemeljevala z iskušnjami drugih okupiranih evropskih narodov. Sleherni upor proti dobro organizirani in močno oboroženi armadi, ki je dotlej ni bila v stanju ustaviti nobena redna vojska v Evropi, je vedno povzročil le hude represalije nad civilnim prebivalstvom in s tem nepotrebno prelivanje krvi že itak hudo preizkušane ljudstva. Vdanostna izjava predstavnikom italijanskih okupacijskih oblasti na začetku druge svetovne vojne³⁸ je bila za škofa Rožmana, podobno kot za škofa Tomažiča njegova prošnja za sprejem v Heimatbund, le del taktičnega manevra, s katerim si je obetal ureditev položaja duhovnikov beguncev in izpustitev tistih, ki so jih Italijani ob svojem prihodu na slovensko ozemlje zaprli. Naivno pa je tudi upal, da bo prek Italijanov dosegel določene koncesije pri njihovih zaveznikih na nemškem zasedbenem ozemlju obeh škofij.

Dogodki pa so se že leta 1941 začeli odvijati z vrtoglavo hitrostjo. Organiziranje oboroženega upora in delež Komunistične partije v njem, pojavi nasilja nad ljudmi, ki so bili kritični do Komunistične partije in njenih revolucionarnih ciljev ali so jim celo odkrito nasprotovali, so spremenili položaj tudi v Ljubljanski pokrajini. Na to je škof Rožman opozoril v že omenjenem pastirskem pismu duhovnikom 24. oktobra 1941, ko je med drugim zapisal: "V obstoječih razmerah moramo na vernike z vsemi močmi vplivati, da se držijo reda in discipline, da ne store ničesar, kar bi oblastnike prisililo, da nastopajo strožje in ostreje, kar bi oteževalo življenje, ki je že itak težko dovolj. Podvigi raznih osvobodilnih gibanj nerazsodnih ljudi v sedanjih razmerah narodu ne koristijo nič, pač pa mu hudo škodujejo. Kdor res ljubi svoj narod, ne bo storil ničesar, kar dejansko narodu škoduje."³⁹ Škof je sleherni radikalno rešitev razmer v času okupacije odločno odklanjal, zanimivo pa je, da vsaj v prvih mesecih okupacije Osvobodilni fronti očitno ni nasprotoval. Nekdanji direktor Slovenskega šolskega muzeja g. France Ostanek (1902-1979) mi je nekoč v pogovoru zatrdil, da je škof Rožman poznal vse člane OF v Ljubljani (med njenimi člani je bil namreč tudi sam) in da so mu ti tudi popolnoma zaupali. Dodal je še, da škof Rožman njihovega zaupanja kljub diametralno nasprotnim stališčem ni nikoli zlorabil. Dejstvo pa je, da so se njihove poti v času vojne vedno bolj razhajale in škof Rožman je, za razliko od mariborskega škofa Tomažiča, ki so ga Nemci prisilili k molku, svoja stališča do oboroženega upora, do Komunistične partije in do nasilja nad civilnim prebivalstvom vedno jasneje izražal tako v pisani kot govornjeni besedi. Leta 1941 sta bili

³⁶ Zakonik ljubljanske škofije. Izdal in razglasil dr. Gregorij Rožman, škof ljubljanski na škofijski sinodi l. 1940. Ljubljana 1940, 235 str.

³⁷ Pastoralne inštrukcije za ljubljansko škofijo. Izdal dr. Gregorij Rožman, škof ljubljanski po sklepih škofijske sinode 1940. Ljubljana 1940, 288 str.

³⁸ Griesser-Pečar, Dolinar, Rožmanov proces, str. 215-218.

³⁹ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota III (dalje: AS III) 80-6, Proces Rupnik 3448, 24. 10. 1941; Griesser-Pečar, Dolinar, Rožmanov proces, str. 86, 224-227.

predvsem že omenjeno pastirsko pismo duhovnikom z dne 24. oktobra 1941⁴⁰ in njegova adventna pridiga dne 21. decembra 1941, v kateri je obsodil sleherno nasilje, ne glede na to, kdo ga je storil.⁴¹ Toda to sodi že k drugemu poglavju Cerkve na Slovenskem v času okupacije med drugo svetovno vojno.

France M. Dolinar

THE SLOVENE BISHOPS AND THE OCCUPATION

S u m m a r y

The collapse of the Habsburg Empire after the First World War not only led to a radical parcelling out of the Slovene ethnic territory but also to a painful dissection of its ecclesiastic organisation. The entire Dioceses of Gorizia and Trieste, together with four deaneries of the Ljubljana Diocese (Postojna, Idrija, Vipava, Trnovo-Ilirska Bistrica), came under Italy, while a large part of Prekmurje was annexed to the new Yugoslav state. After the plans for the establishment of a Slovene ecclesiastic province, as envisaged by the 1935 concordat, failed to materialise the Slovene territory in the Kingdom of Yugoslavia was divided between the Dioceses of Ljubljana and Maribor. The first was shepherded by Bishop Gregorij Rožman from 1930, and the second by Bishop Ivan Jožef Tomažič from 1933. The two bishops did not close their eyes in front of the looming war, which was rapidly spreading across Europe, but persistently warned their priests and the faithful about its dangers through pastoral letters and spoken word. They stood against the imminent evil of war by urging everyone to intensify prayers for peace, but had no concrete plans of how to act in the actual event of war.

The beginning of the Second World War found the Slovenes engaged, at least externally, in lively and varied religious and cultural activities. Numerous fraternities, Marian associations and other congregations concerned themselves with the spiritual renewal of the faithful in the parishes. Catholic Action, which followed a uniform programme throughout the Slovene part of Yugoslavia from 1936, created a political and cultural elite among the Roman Catholics in Slovenia. Sadly, it was this misconceived elite that caused the worst possible rift in the Catholic camp immediately before and also during the Second World War.

The Germans who occupied southern Styria, Upper Carniola and Zasavje on the left bank of the Sava river, were openly hostile towards Slovene culture and Catholicity. Their brutality against everything Catholic took the two Bishops by surprise. The occupying authorities, who paid no notice to their protests, systematically imprisoned or deported Slovene priests and sequestered the entire diocesan property. Unlike the Lavantian (Maribor) Diocese, which remained territorially undivided in its nucleus throughout the occupation, the Ljubljana Diocese was cut in two. The larger part of the Diocese (142 parishes) came under Germany, while the remaining 134 parishes were integrated into the so-called Ljubljana Province (Ljubljanska pokrajina), which had been annexed to Italy. Whereas, due to deportations, the German occupied territory experienced a shortage of priests, Bishop Rožman faced the problem of their surplus in the Ljubljana Province where many priests from Styria and Upper Carniola had taken refuge, often after his intervention.

Bishop Rožman had to obtain residence and work permits for them from the occupying authorities. This was one of the motives which prompted him to establish contacts with the fascist high commissioner Emilio Grazioli. Throughout that period and until the end of the war both bishops rejected communism and armed resistance to the occupier while recognising the legitimacy of its authorities.

⁴⁰ AS III, fond 80-6, Proces Rupnik 3340-3450.

⁴¹ AS III, fond 80-6, Proces Rupnik 3451.